Breda Pogorelec

DOPOLNILNIK (POVEDKOV PRISLASTEK) V SLOVENSKI SKLADNJI

0. Kategorija povedkovega prilastka je v novejši slovenski slovniški literaturi (J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik I—IV) prikazana tako z oblikoslovnega kakor skladijskega vidika, deloma tudi s stališča razmerja med jezikovnim sestavom in govorom (uvrstitev v povedi). S tem se nadaljuje slovniško izročilo, ki je bilo po Breznikovi Slovenski slovnici (1934) pretrgano s Slovensko slovnico štirih avtorjev. Ker je povedkov prilastek tako v SKJ kakor v Breznikovi slovnici obravnavan kot posebnost bodisi prilastka ali prislovnega določila, je razumljivo, da so številni tipi povedkovega prilastka ostali neomenjeni.

Ker pa je povedkov prilastek izrazno sredstvo, ki ima zaradi svojih pomenskih in skladijskih značilnosti posebno vlogo zlasti pri umetnostnih ubeseditvah (in je pojasnilo o njegovem funkcioniranju pomembno ne le za slovnico, ampak tudi za stilistiko), je treba njegovo problematiko nekoliko bolj obširno razgrniti.

0.1 Anton Breznik je v zadnji izdaji slovenske slovnice (SS⁴ § 335 s. 218) v poglavju o prilastku omenil tudi neko posebnost povedka, ki zasluži posebno pozornost. Imenoval jo je *povedni prilastek*. »Prilastek se rabi povedno, če izraža samo slučajno stanje. Povedni prilastek je lahko pridevnik (deležnik), samostalniki itd.« Navedel je naslednje primere: Vrnil se je *zdrav in vesel*. (Podčrtala B. P.) — *S srcem obupnim* je prišel domu. (Preš.) — *V take misli zatopljen* sem hodil danes po mestu. — Našli so ga *mrtvega*. — Ne bom ga pustil *lačnega*.

Breznik je tudi ugotovil, da se samostalniki v tej vlogi rabi z veznikom ko(t) ali brez njega: *Kot značajan človek* živim — —. (Cankar) — Tam služi *kot učitelj*. — Umrli je *junak* (= kot junak). itd. Pripomnil je, da se *kot* ali *ko* rabita v pismenem jeziku po romanskem in nemškem vplivu, v ljudskem jeziku pa da se rabi samostalniki.

V § 342 pokaže na povedkov prilastek tudi pri obravnavi tako imenovanih dveh tožilnikov, predmetnega in povednega (zadnjega rajši s predlogom *za*). Povedni tožilnik je pri glagolih *imenovati*, *postaviti*, *izvoliti*, *izbrati*, *storiti*, *narediti*, *delati se*, *spoznati*, *najti* itd. Dalje stoji povedni tožilnik pri glagolih, ki pomenijo *koga za kaj imeti*, toda redko brez predloga *za* ali brez členka *kot*. — Pri izrazih *ime je*, *pravijo*, *rekajo*, *nadeli so* itd. je povedkov imenovalnik.

Prikaz povednega prilastka in tožilnika dopolnjuje Breznik z obravnavo povedkovih dopolnil, ki jih imenuje *povedkovo določilo* (SS⁴ § 332 s. 215): ta poleg glagola *biti* (*sem*) dopolnjujejo še nekatere druge glagole z nepopolnim

pomenom (*postati, nastati, ostati* in povratnike *zdeti se, imenovati se, klicati se* itd.). Breznik je s tem razvil in z novimi primeri dopolnil dosedanje opisovanje povedkovskega prilastka kot pomembne posebnosti povedkove sintagme: Janežičeve in Sketove slovnice so to kategorijo obravnavale predvsem v okviru določila k nepopolnim glagolom.

0.2 Slovenska slovnica štirih avtorjev (2. izdaja iz leta 1964) obravnava samo povedno določilo (str. 307), tudi ob glagolih z nepopolnim pomenom. Primere povedkovskega prilastka navaja le v opombi na str. 335 (kot primere romanskih zvez, njihove vloge v povedi ne navajajo) in na isti strani pri skrajšanem podredju: »Ali, čuda, *dokončavši* (= ko je dokončal) ljubljanske šole, tihi mladenič ni hotel — — —«.

0.3 Nadaljevanje Breznikovega opisovanja povedkovskega prilastka je zaradi te prekinitve šele v SKJ Jožeta Toporišiča. Rast opazanja in registracije spremljamo od prve knjige dalje.

V SKJ I 70 opozarja, da je lahko prilastek tudi pri povedku, ob glagolih s polnim pomenom: »Prilastka nimajo samo osebek, predmet in prislovno določilo — —, temveč tudi povedek, uporabljen ob glagolih, ki so lahko že sami povedek.« Tak je npr. glagol *teči*: *Sava teče na jug.* — *Sava teče motna.* (Prilastek je *motna*. Tudi tak prilastek je lahko gol ali pa priredno ali podredno zložen: *Sava teče motna in blatna.* — *Sava teče vsa motna.* Zadnjemu primeru podoben primer je v SKJ IV naveden med primeri tako imenovanih polstavčnih tvorb (str. 156): »Polstavke imenujemo tak del sporočila, kateremu je jedro neosebna glagolska oblika ali kak pridevnik, ki se rad rabi v povedku.«: Jure je stal sredi ceste *ves majhen*. (SKJ IV 157) — vendar kot primer, ki ga ne razvezujemo polstavčno.

Natančneje je povedkov prilastek določen v SKJ III 187 (Povedek). »Pomensko popolni glagoli imajo lahko povedkov prilastek: *Tila je sedela oblečena v orientalsko nošo.* (Rs) — *Sava teče motna.* — Sin se je vrnil iz partizanov *heroj.* — Rada bi te enkrat videla *zmagovalca*.

Prav tam, na str. 189 (Ujemanje povedka z osebkom) v točki 10 je omejeno tudi, da se »Povedkov prilastek pri neprehodnih glagolih ravna v spolu, številu in sklonu po osebkem: *Sava teče motna.* — Sosedov sin se je vrnil iz tujine *siromak*. Pri prehodnih glagolih stoji povedkov prilastek v istem sklonu, številu in spolu kot predmet: *Očeta so našli mrtvega.* — Sosedovi imajo *vole rejene*. — Skoraj bi ga bili *živega* pokopali. — Sosedu tudi *mrtvemu* ni mogel odpustiti prizadejane krivice.« Zdi se, da bi bilo treba to definicijo dopolniti: povedkov prilastek se ujema z osebkom oziroma s predmetom (ali tudi prislovnim določilom), zato je tudi pri prehodnem glagolu v povedku mogoč povedkov prilastek, ki se ujema z osebkom: *Izčrpani od dolgega iskanja* so našli izgubljenega otroka *vsega premraženega*. Ne more pa stati povedkov prilastek v tožilniku pri neprehodnih glagolih. Ti pripombi seveda jedra obravnave ne izpodbijata.

Povedkov prilastek je omenjen še v SKJ III 200) pri obravnavi prilastka in v SKJ IV 182 v poglavju Besedni red in stavčni členi. Tam je ugotovljeno, da »poločaj pridevnika odloča o tem, ali gre za navadni ali povedkov prilastek: — Ima *elegantno* ženo. — proti Ženo ima *elegantno*.

1. S to razpravo bi želela spodbuditi razmišljanje, razpravljanje in natančnejši študij o tem zanimivem členu, ki ima vlogo razvijati stavčni vzorec. Odprta so vprašanja, ali se kot povedkov prilastek lahko pojavljajo vse tiste besede in besedne zveze, ki so sicer prilastki, ali so tipi omejeni. Vsaj nakazati je treba, ob katerih glagolih se povedkov prilastek najpogosteje pojavlja. Nekaj več je treba povedati o položaju (uvrstitvi) kategorije v poved, kar se da najbolj nazorno predstaviti ob

ugotovitvi potrebe po pretvorbenem načinu pri analizi. Spregovoriti pa je treba tudi o ustreznosti termina povedkov prilastek.

Za izhodišče mi je domače slovniško izročilo, opiram pa se tudi na spoznanja tujega, zlasti češkega jezikoslovja.

2. V češkem strokovnem izrazoslovju je za pojem povedkovega prilastka (verbalnega atributa) uporabljan strokovni izraz *determinace doplňkové* ali kratko *doplňek*. Izraz primerno opozarja na vlogo tega stavčnega člena, v opisih se pojavlja tudi v omenjenih slovenskih slovničnih obravnavah. Najustreznejša ponašitev je v izrazu *dopolnilnik*, ki ga bom uporabljala v nadaljnjem razpravljanju. Razlogi, ki govorijo v prid novemu izrazu, so tile: povedkov prilastek določa drugače kakor drugi stavčni členi. Že sam izraz *povedkov prilastek* pove, da je skladijska kategorija take narave, da določa po eni strani povedek — po drugi strani pa prilastek (katerekoli vrste) določa po svoji osnovni vlogi samostalnik, ne glede na njegovo vlogo v stavku (osebek, predmet, prislovno določilo). Oblika torej določa hkrati v dveh smereh: najpoprej povedek, obenem pa tudi samostalnik v katerikoli izmed omenjenih vlog. Ker določa povedek, se po svoji vlogi približuje prislovnemu določilu načina, po obliki pa je enak prilastku, ki se ujema s samostalnikom, medtem ko pri prislovu ujemanja ni. Zato je bilo v razpravljanju o tem stavčnem členu ugotovljeno, da odgovarja hkrati na dve vprašanji: *kako dela?* in *kateri (kakšen) dela?* (prim. F. Kopečný, *Základy české skladby*, 1962, s. 261). O dopolnilniku na splošno prim. Jaroslav Bauer in Miroslav Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, 1970, § 138 in tam navedeno literaturo.

Dopolnilnik je samo tisti povedkov prilastek, ki postopno razvija povedek, če je ta izražen s polnopomenskim glagolom. Njegovo določanje je zato fakultativno in ne obvezno, kakor je določanje povedkovega določila pri glagolih nepopolnega pomena. Z drugimi stavčnimi členi ga povezuje lastnost, da je izražen z eno besedo (goli dopolnilnik) ali pa je priredno ali podredno razvit, loči pa ga že omenjena dvoodnosnost določanja. Naziv dopolnilnika se zdi primernejši od naziva povedkov prilastek zaradi tega, ker obstaja možnost, da prilastek pojmovno zamenjujemo s povedkovim določilom ali s prilastkom (prim. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1966, s. 335 d.).

2.1 Dopolnilnik se od prislovnih določil načina razlikuje pri pridevniki z ujemanjem s skladijskimi samostalniki v stavku. Pri vseh drugih tipih pa je razviden šele na podlagi analitičnega postopka pretvorbe: ujemanje je pri teh tipih »potencialno«.

O značilnostih dopolnilnika prim. poleg navedenih del še: Šmilauer, *Nauka o českém jazyku*, s. 287 d. O posebnostih pretvorbe pa Helena Křížková, *Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec; Materiály pro syntaktické symposium Brno 19.—23. X. 1966* za prislovno določilo in dopolnilnik; F. Daneš, *Jeden typ doplňku se spojkou jako*, *Naše řeč*, 1965, 263 d.; Oldřich Uličný.

K syntagmatske a transformacijske karakteristike doplnjaka. SaS, 1969, s. 11 d. in isti, Ještě k pojetí doplnjaku, SaS, 1970, s. 271.

2.11 Postopnost dopolnilniške determinacije poudarja zlasti Uličný. Sredstva, s katerimi lahko prepoznamo dopolnilnik, so namreč razen razmeroma svobodne uvrstitve v stavku drugotna; ta sredstva tudi ne veljajo za vse tipe dopolnilnikov. Zato ugotovitve funkcijske skladnje (prim. navedeno literaturo: Kopečný, Šmilauer, Bauer-Grepl) pojasnjuje transformacijska razlaga: odvisnost dopolnilnika od povedka se izraža sočasno z odvisnostjo od imena s pomočjo formalnega sredstva, s tako imenovano pretvorbeno obliko: to pa je oblika vstavljene pretvorbe z dvema osnovama. Zanj je značilna zgostitev vsebine (2) *skladniškega* stavka (konstituantnega stavka, CS) v (1) *osnovnem* (matričnem, MS) stavku; pri tem mora biti vsaj en sintaktični samostalni v osnovnem (tudi prekrivajočem) stavku isti kot tisti sintaktični samostalni v skladniškem stavku, ki ima vlogo osebk. Vstavitve skladniškega stavka v osnovni stavek je povezana z vrsto postopkov (pretvorbenih pravil), od katerih je treba omeniti vsaj tele: (1) v skladniškem stavku se opusti osebek (obema stavkoma skupni samostalni!); (2) v skladniškem stavku se opusti vez (pomožnik); (3) če je povedek izražen s samostalnikom, se pri pretvorbi po potrebi dodajajo gramatično pomožne besede (členice itd.): *kakor*, *v vlogi* itd.; (4) v osnovni stavek vstavljeni del se v povedkovi sintagmi osnovnega stavka oblikovno prilagodi obliki samostalnika, ki ga dopolnjuje (osebku, predmetu itd.).

2.2 Gradivo za našo obravnavo je delno nepopolno, glede na funkcionalno zvrst jezika enostransko. Zbrano je bilo namreč samo iz umetnostnih besedil: v prvi vrsti iz slovstva moderne (Cankar, Župančič, Murn) in nekaterih mlajših besedil (Kosovel, Pregelj, Kosmač, Zidar itd.). Slovstvo moderne je bilo izbrano zaradi tega, ker je oblika zlasti v prozi v teh besedilih nadvse pogosta, kaže, da je vsaj v začetku tega slovstvenega obdobja njena najpomembnejša lastnost tista, ki izvira iz samega ubeseditvenega postopka, pri katerem se del povedka skladniškega stavka vstavlja v osnovni, matrični stavek. V poznejšem slovstvu ni videti, da bi ta oblika izstopala izmed drugih, razen tega skorajda ni več najti nekaterih tipov, ki so v moderni pogosti.

Dopolnilnik je v umetnostnih besedilih pomemben predvsem zaradi tega, ker po svoji osnovni vlogi zgoščuje pomene — kot slogovno sredstvo je zaradi tega naraven intenzifikator besedila. Njegova vrednost je sicer od slogovnega obdobja do slogovnega obdobja drugačna: v impresionizmu na primer deluje pomenska napetost med povedkoma osnovnega in skladniškega stavka, v ekspresionizmu zgoščenost obeh pomenov v enem stavku in podobno — vse te vloge pa izvirajo iz opisanega slovniškega razmerja. Prav zaradi vsega tega je bilo pritegnjeno gradivo iz umetnostne besede. Vsakokratne stilne vrednosti oblike v tej razpravi seveda ni bilo potrebno pojasnjevati.

3. Med povedkovim določilom (pri glagolu *biti*) in neobveznimi dopolnilniki pri glagolih polnega pomena pa je še vmesna stopnja dopolnilnikov pri glagolih nepopolnega pomena, pri katerih je take vrste dopolnilo obvezno. Te vrste dopolnilnik prišteva naša slovnica k povedkovim prilastkom oziroma povedkovim določilom (prim. 0.1), medtem

ko jih uvršča češko jezikoslovje med določevalne dopolnilnike v nasprotju z dopolnjevalnimi dopolnilniki pri glagolih s polnim pomenom.

Dopolnilnik pri glagolih z nepopolnim pomenom se teoretično sicer vstavlja v osnovni (matrični stavek, MS) iz skladniškega (CS) stavka na podoben način kakor pri glagolih polnega pomena, na primer pri glagolu *imeti*: Imam te *zapisanega*. — [[MS] *Imam te*. — [CS] (Ti si) *zapisan.*], vendar te vrste analitični postopek ni potreben, ker je pri večini teh glagolov dopolnilnik sestavno (obvezno) dopolnilo glagolskega povedka, njegova oblika pa je seveda odvisna od glagolske rekcije. Tudi je videti pretvorba ponekod zapletena, tako v primeru: Zdel se je *bolan*, in sicer zaradi modalnega performerja *zdeti se*, za katerega je običajnejša zveza: Zdelo se je, da je *bolan*. Stavke — *Zdel se je bolan*. — je kakor pretvorba iz zveze z modalnim *zdeti se* v posebnem stavku, zato bo treba obliko posebej obdelati pri tako imenovanih naklonskih (modalnih) jezikoslovnih sredstvih. Tovrstni primeri v slovenščini se od gradiva iz drugih slovanskih jezikov razlikujejo predvsem po tem, da je pri nas vloga brezpredložnega orodnika prevzel ali 1. sklon ali predložna zveza *za* + 4. sklon.

3.1 a) Dopolnilnik v 1. sklonu imajo glagoli: *postati*, *zdeti se*, *videti je*: Postal je (v sebi) *popustljivejši*. (Pregelj) — Zdel se je *vesel*. — Videti je bil *bolan*.

b) s 1. ali s 4. sklonom se vežejo glagoli: *čutiti se*, *pokazati se*: Čutil se je *nepoklican / nepoklicanega*. — Pokazal se je *zopet močan in velik / močnega in velikega*.

c) s predložno zvezo *za* + 4. skl. se vežejo glagoli: *imenovati za*, *izvoliti za*, *poklicati za*, *napraviti za*, *nameniti za*, *roditi za*, *klicati za* itd.; *imeti za* (tudi *imenovan biti*, *izvoljen biti* itd.): Imenovali so ga *za predstojnika*. — Izvolili so ga *za delegata*. — — Imam ga *za sposobnega*. (V starejšem slovstvu tudi brez predloga *za*: — — ni dano mu tice si *ljubico zbrat* (Prešeren).

č) s 4. sklonom glagoli, kakor *imeti*, *pustiti*: Oči pa bo imel *črne*. (Pregelj). — Imam jih *že tisoč*. (Znamk imam *že tisoč*.) / Na drugem mestu bo treba razložiti obliko *znamk*. / — Pustila ga je *odprtega* (Zidar).

d) z veznikom (členico) *ko*, *kot* (kakor) se vežejo glagoli, kakor *pokazati se*, *prijaviti se* in nekateri od že navedenih: Pokazal se je *kakor skopuh*. — Prijavil se je *kakor strokovnjak*.

4. Dopolnilnik pri polnopomenskih glagolih izraža v najširšem smislu okoliščine, v katerih dejanje poteka: stanje, razpoloženje osebkov oz. predmeta (teoretično tudi prislovnega določila). Vstavlja se lahko k vsem povedkom; zlasti v našem gradivu, ki je pretežno iz besedne umetnosti, pa je očitno, da je izbor glagolskih povedkov, pri katerih je dopolnilnik vstavljen, v posameznih dobah in pri posameznih piscih različen: najpogostejši so dopolnilniki pri glagolih, ki pomenijo *stanje* (*stati*, *le-*

žati, ostati, živeti itd.), s p r e m e m b o s t a n j a (iti, priti . . doigniti se, tudi rekati in čutiti. Različni so tudi tipi dopolnilnikov pri posameznih glagolih, vendar je to v mnogočem odvisno od besedila.

4.1 Učinkovanje dopolnilnika v stavku (povedi) je lepo razvidno iz tehle primerov: (1) Prišel je do mesta, kjer je tisti večer *truden* legel in zaspal. (Cankar) — (2) — — prej so hitele misli v ravnem poletu, zdaj so frfotale *nestalne* v kolobarju, *neodločne*. V obeh primerih je enostavni pridevniški dopolnilnik. Pretvorbeni postopek jasno pokaže razliko med dopolnilnikom in prislovnim določilom načina: (1) [|MS| Tisti večer je (on) legel — —. — |CS| (On) (je bil) *truden*.] — (2) [|MS| — — zdaj so (misli) frfotale v kolobarju. — |CS| (Misli) (so bile) *nestalne*. |CS| (Misli) (so bile) *neodločne*.]

Pretvorbena pravila vsebujejo tudi možnosti uvrstitve povedkovih prvin skladniškega stavka v osnovni stavek. Dopolnilnik je del povedkove sintagme, v primeru (1) je uvrščen pred opisni deležnik, v primeru (2) za njim, vendar je v razmestitvi razmeroma prosta oblika (podobno kot prislov). V primeru (1) bi lahko stal na začetku stavka: (*Truden* je tisti večer legel — —), ali za deležnikom (— — je legel *truden*), tudi v drugem primeru bi bil dopolnilnik lahko uvrščen pred deležnik (zaradi vezniškega prislova v začetku stavka je tu samo ta možnost), seveda bi potem ne bilo figure z dopolnilnikom, ki oklepata prislovno določilo načina v *kolobarju*. Realizacija dopolnilnikove uvrstitve v poved je odvisna od ubeseditvenih dejavnikov besedila, v prozi v opisanih mejah, v poeziji odvisno od vsakokratne poetike.

Pri pretvorbenem postopku je opozoriti tudi na značilnost kategorije časa v skladniškem stavku: naša pretvorba upošteva čas osnovnega stavka, možna je tudi atemporalna pretvorba: po vstavitvi dopolnilnik seveda ne izraža lastne časovne opredelitve, razen pri deležnikih. (Glede časovne korelacije prim. pripombo v leksikonu Srpsko hrvatski jezik, Beograd 1972, s. 37, pri geslu *A t r i b u t s k o - p r i l o š k a o d r e d b a* in že navedeno razpravo O. Uličnega.)

5. Dopolnilniki so različne besede in besedne zveze. V prvi vrsti so to pridevniške besede (pridevniki, zaimki, števnik, deležniki), samostalniške besede v imenovalniku in v nekaterih drugih sklonih ter zveze s *ko(t)* (*kakor*) + samostalni, redko podredni stavki. Dopolnilniki so lahko goli ali priredno ali podredno zloženi. Razen v redkih navedenih primerih je dopolnilniku zaradi posebnega delovanja mogoče pripisati polstavčno vrednost tudi, kadar niso zloženi: po navadi obstaja možnost razširitve, razen tega pa dopolnilnik kot vstavljeni tujek iz skladniškega stavka lahko navadno polstavčno razvežemo.

5.1 Primeri golega pridevnika v dopolnilniku (glej 4.1) so še: *Trudne* so spale vasi — — (Pregelj). — Šla je *sklonjena* naglo proti Loki (Pregelj).

5.11 Podredno razvite so dopolnilniške pridevniške zveze v tehle primerih:

(3) — — svet — —, leži tam doli še z mirom tako *siv in brezobličen* (Cankar).

(4) *Zmirom bolj blatna in zmirom bolj črna* je zavila pot od holmov v močvirje .. Cankar.

(5) *Bela kakor nevesta* se sveti na holmu sveta Trojica (Cankar). V primeru (3) je dopolnilniška sintagma sestavljena iz priredno zloženega jedra (*siv in brezobličen*), ki ga določa prislov *tako* oziroma zveza še *zmirom tako*. Od pretvorbenega postopka je odvisno, kako primer razlagamo. Oblikovna in pomenska dvovalenca izrazov v stavku je pomembno sredstvo zgoščevanja umetnostnega besedila. Dopolnilnik v (4) je priredna zveza dveh podredno zloženih sintagm (*zmirom* → *bolj blatna*). Primer (5) je vreden omembe zaradi besednega reda znotraj dopolnilniške sintagme: če bi bil to ujemalni prilastek ob samostalniku (*kakor nevesta bela sveta Trojica*), bi položaj prilastka zahteval postavitev določil pred jedro pridevniške sintagme — če pa je ta sintagma v dopolnilnikovi vlogi, pa je lahko vstavljena iz skladniškega stavka v osnovnega brez besednih premikov.

Pridevniki dopolnilniki so pogosto dopolnjeni s prislovi, zaimki in členicami: (6) — — je pokimal Aleš *nekoliko zamišljen*. (Cankar) — (7) — — se je sklanjala nad ognjiščem, *vs a tenka, vs a drobna, vs a prosajna*, — — (Kosmač) (8) — — onstran je šumela *vs a v temni* — — *svili markiza* — — (Pregelj). Zaimek *vs a* v primeru (8) s svojimi oblikovnimi lastnostmi opozarja, da gre za dopolnilnik. Pridevniki so tudi v tej vlogi dopolnjeni tudi z rekijskimi določili: (9) Včasih je berač — — *odšel poln ponižnosti*. (Kosmač) — (10) Lice je pritiskala tesno ob zagrinjalo, *žejna sonca, barv in božjega dne*. (Pregelj)

Glede razvrstitve rekijskih doplnil okoli jedra dopolnilniške sintagme velja isto, kar velja za primer (5).

5.12 V primerih (7) in (10) je dopolnilnik vstavljen v osnovni stavek na koncu, kot dodatek, kar je zaznamovano s premorom (z ločilom). V drugih primerih premor ni zaznamovan, čeprav je zlasti iz primera (4) razvidno, da premori obstajajo, četudi niso zaznamovani, posebej pri razvitih dopolnilniških sintagmah, medtem ko so pri golih pridevniških sintagmah neobvezni (prim. 5.1).

Če ne bi prišteli vseh dopolnilnikov pri polnompomenskih glagolih k polstavkom (prim. 5), bi morali prišteti med polstavke vsaj tiste, ki so grafično ločeni od osnovnega stavka. Kaže pa, da grafično znamenje premorov v slovenščini ni dovolj zanesljivo sredstvo za določitev dopolnilnikove polstavčnosti.

5.2 Polstavčne vrednosti nimajo dopolnilniki, ki jih tvorijo zaimki oziroma števniki. Njih vloga je navadno v tem, da predikacijski sintagmi dodajajo ali poseben poudarek — ali poseben pomen.

5.21 Kazalni zaimki so v našem gradivu dopolnjeni bodisi s polnopomensko dopolnilniško zvezo ali s stavkom:

(11) Sitno mu je bilo, da bi stopil *tak* pred njo, blaten in ubog popotnik, — — (Cankar) — (12) In že stoji starejša hči pri vratih, *osa tista in taka*, kakor so šolarji sanjali o njej, — — (Pregelj)

V primeru (11) dopolnilo ni potrebno, pomen dopolnilnika *tak* je mogoče razbrati iz sobesedila, v drugem primeru je na poseben način razvita zveza: (*je stala — — osa taka, kakor + stavek*)

5.22 Dopolnilnika sta lahko zaimek in pridevnik *sam*: zaimek v primerih: (12) Toda župnik je *sam* sprevidel, — — (Kosmač) — (13) Nič da ni marala očitati, da pa je Lomnjan *sam* začel govoriti, — — (Pregelj). (Primere celih povedi navajamo zaradi prikaza besednega reda.) — (14) Malinovec ji je pogledal v obraz in je umolknil za hip *tudi sam*. (Cankar) — Dopolnilniško vrednost zaimka lahko dokažemo z možnostmi proste razmestitve v povedi (zlasti možnost na koncu!) — Ob glagolu *ostati* pa je *sam* polnopomenski pridevnik: (15) — — in da pogineš tam kje *čisto sam* (Cankar).

5.23 Pogost dopolnilnik je tudi zaimek *ves*: (16) — — *ves* sem se bil stresel (Cankar) — (17) — — polna — — dobrote, ki jo je *vso* prešinjala. (Pregelj)

5.3 Od števnikov dopolnilnikov je najbolj vsakdanja tale zveza: (17) (Pevci so onemeli.) Mešele se je *prvi* znašel — — (Kosmač). Možna je razmestitev na vseh mestih v stavku: (*Prvi* se je znašel ... — — — se je znašel *prvi*.)

Redkejši so primeri z glavnimi števnikmi, kakor: (18) — — samo glej, da ne prideta *dve* nazaj! — — (Kosmač) — Povedek se v tem primeru ne ujema z osebkom (ona), temveč z dopolnilnikom, po pravilu, da se povedek v takih primerih ravna po samostalniku, ki je v višjem številu (prim. Ta vas so Poljane). Primer je izjemen in ga je treba iz sobesedila razvezati s *kakor dve*.

V tej vlogi so pogoste tiste števniske oblike, ki služijo poudarjanju, na primer *oba*, zlasti pa frazeologizirane zveze, kakor *drug drugega* itd. v različnih oblikah, npr. (18) Prihajala sta *drug proti drugemu* // (Kosmač) — (19) — — sta sedeli *druga drugi nasproti* (Pregelj). V dopolnilniku je le jedro fraze: *drug, druga*, zaradi tega pa frazeologem ni mogoče deliti na dve različni stavčni vlogi. Razmestitev je prosta. — Zveza *drug drugega* itd. v dopolnilniku ni redka, uvrstiti jo kaže med sintagme z zaimkom v jedru: *sam sebe, sam sebi, sam s seboj*, ki se ravno tako pojavljajo v dopolnilniški vlogi.

5.4 Deležniki vseh vrst so lahko v dopolnilniški vlogi kakor pridevniki: goli ali razviti. Pri analizi uporabljamo enak pretvorbeni postopek

kakor pri pridevniki, zlasti pri deležnikih na *-n/-t*. Polstavčna vrednost dopolnilnika je pri deležnikih še posebej vidna, bodisi da so razviti ali goli (prim. 5.).

5.41 Goli deležniki na *-n/-t* so ravno tako pogosti, kakor razviti, sem spadajo tudi deležniki na *-l*, če izražajo stanje:

(20) Poglej Bohoriča, — — *zamišljen, zaljubljen* gleda proti Gorjancem. (Jarc) — (21) In ko pride, jo (= hišo) najde *pometeno in okrašeno*. (Pregelj)

V primeru (21) dopolnilnik določa predmetni samostalnik. V pretvorbenem stavku mora biti praviloma obema stavkoma skupni samostalnik osebek, zato se skladniški stavek glasi: [CS] (Hiša) je *pometena in okrašena*. Pri pretvorbi se seveda dopolnilnik ravna po obliki, ki jo ima skupni samostalnik v osnovnem stavku. Dopolnilnik predmetnega samostalnika spoznamo tudi pri prvi analizi, saj se pojavlja kot drugi, prosto stoječi izraz v istem sklonu (pri čemer glagol ne zahteva dveh predmetov): *jo* — — *pometeno*.

Predmetni dopolnilnik v 4. sklonu stoji navadno za povedkom osnovnega stavka, čeprav je teoretično mogoče, da bi stal tudi na začetku.

5.411 Razviti deležniški dopolnilnik ima več možnosti za razširitev od pridevniških primerov, ker deležnik ohranja glagolske lastnosti (rek-cijo ipd.) Izbrani primeri so razviti s prislovnimi določili: (22) — — duša, ki je *nenadoma vzdramljena* preveč videla in preveč izkusila. (Cankar) — (23) — — godilo se mu je, *v globoke misli zatopljenemu*, kakor v živih sanjah. (Cankar) — (24). Na stopnici pred njim je ležalo dete, *vse zariplo v obraz od joka*. (Pregelj) Primer (24) je mogoče razlagati kot dopolnilnik s pomočjo pretvorbene analize, ki omogoča predstavljaje dopolnilniškega polstavka, druga razlaga je, da je eliptični stavek v prilastku, torej apozicija k samostalniku.

5.42 Deležnik na *-č* je v vlogi dopolnilnika nesporno, kadar je v kaki kongruenčni obliki: sicer ga po navadi štejemo k deležjem (opravlja torej vlogo prislovnega določila načina), kakor v temle primeru: — — gleda — — naravnost nanj; nepremično, mirno, *nič očitajoč* — — (Cankar). Zato pa je dopolnilnik v temle primeru: (25) — — ga je zasačil — — za svojim uljnjakom *jokajočega*. (Pregelj)

5.43 Zdi pa se, da bi bilo primerneje prišteti med dopolnilnike kakor k prislovnim določilom danes redko rabljeni deležnik na *-vši* (verjetno tudi v primerih, ko je osebek ženskega spola). Razlogi za to so v pretvorbi (skladniški stavek tu izjemoma vsebuje v povedku polnopomenski glagol v preteklem času), pa se zaradi tega spraševanje po prislovnem določilu ne zdi najbolj uspešna oblika analize. Tudi gre za postopno razvijanje predikacijske sintagme, to so pa lastnostni dopolnilnika: (26) Sredi veselja se je zresnil in dejal, *obrniši se* h gospodarju. (Pregelj) — (27) Potem je odslovil dijaka, *naročivši mu*, naj se zglesi — — (Pregelj)

5.5 Kakor je samostalnišnik lahko v povedkovem določilu, tako je lahko tudi v dopolnilniku; kakor pridevniški dopolnilnik vnaša tudi samostalniški v osnovni stavek pomen splošnih okoliščin. Samostalniški dopolnilnik je gol ali razvit z določili, primere navajamo skupaj. V osnovni stavek je vstavljen brez obveznih glasovnih in grafičnih znamenj (segmentacija, ločila), čeprav se zdi, da so pri samostalnišku neobvezna znamenja vstavitve (neobvezni premori pred dopolnilnikom in za njim) zmeraj dana. Ali gre za osebek ali za samostalniški dopolnilnik, je v primerih, ko grafičnega znamenja ni, mogoče ugotoviti iz sobesedila, seveda je potrdilo zmeraj pretvorbeni postopek.

Samostalniške dopolnike ima tuja (češka) literatura (Šmilauer, navedeni deli) deloma za vpliv tujega jezika (francoščine), slovensko izročilo pa ima primere samostalniškega dopolnilnika brez *kakor* za ljudsko obliko (Breznik, SS⁴ 219), kar je verjetno oboje ugotovljeno brez upoštevanja izrazov pojasnjevanja in primerjanja v vsakem jeziku. Tudi slovstveni vplivi so seveda mogoči, niso pa obvezni za obliko, če obstaja enaka domača možnost izražanja kake kategorije.

Primeri za goli in razviti samostalniški dopolnilnik, vstavljen v osnovni stavek brez znamenja ali z njim (ločilo), so:

(28) Takrat sem se spomnil starega kuharja, ki mi je *osemnajst*-letniku v goriškem zaporu vsak večer priporočal — — (Kosmač)

(29) Grmado 'z njih dela *prileten samče*, — — (Prešeren) — (30) Klical ga je, *svojega gospodarja*, naj mu gre — — (Zidar)

Dopolnilnik v 3. sklonu stoji praviloma za morfemom osebne glagolske oblike. Če bi bil v imenovalniku — če bi torej dopolnjeval osebek —, bi za njegovo vstavitve veljalo splošno o prostem členu, tako pa je položaj določen, saj bi premaknitev pred glagol povzročila nepotrebnost osebnega zaimka v dajalniku. (Prim. 5.41.) Da gre za dopolnilnik, bi kljub temu ugotovili, iz sobesedila in s pretvorbenim postopkom, seveda pa so v takem primeru mogoče različne razlage oblike.

Kako se dopolnilnik ugotavlja tudi s pomočjo sobesedila, je razvidno v temle primeru iz Cankarja: (30) (»Ampak kdo se dandanašnji briga, če — — ?) Še ne ozro se *neverniki* in gredo svojo pot! (Cankar) Iz prvega stavka je razvidno, da gre za splošni osebek, ki je izražen z vprašalnim zaimkom *kdo*. V drugem stavku se povedek ravna po dopolnilniku (prim. 5.3).

Samostalniški dopolnilnik je pogosta pesniška figura: (31) ko da nad svojim delom trdno spi, *živ spomenik, čuvar*, v obupni boli, — — (Kosovel)

5.6 V vlogi dopolnilnika so pogosto tudi zveze samostalnika ali pridevnika (deležnika) s primerjalnim (tudi samo naklonskim) *kakor* (tudi *ko/kot*). To je bil ugotovil že Breznik, pozneje pa je bilo to vprašanje potisnjeno zaradi oblikovne nerazločljivosti med prislovnim določilom načina in dopolnilnikom. Primerjalni (naklonski) *ko/kot/kakor* je lahko

tudi opuščen, bodisi da gre za pravo primerjavo ali za naklonsko (modalno) senčenje besednega pomena.

Da gre za dopolnilnik, spoznamo s pretvorbo: (32) Pa saj sem popolnoma tuj — — in *kakor razbojnik* sem vdrl v hišo. (Pregelj) — (33) — — so se bližale cerkvi, ki je *kakor pohlevna kura* čepela v kotlini na razpotju dveh dolin. (Kosmač) V primeru (32) je drugi stavek sestavljen iz [|MS| (Jaz) sem vdrl v hišo. in |CS| (Jaz) sem *kakor razbojnik.*] Zaradi pomenske nazornosti je podobna sestava še bolj očitna v primeru (33) [|MS| (Ona) je čepela v kotlini — — in |CS| (Ona) je bila *kakor pohlevna kura.*] Razlaga zveze *kakor pohlevna kura* je mogoča, če upoštevamo pretvorbeno obliko; mesto uvrstitve v osnovni stavek s pravili ni omejeno. Za dodatno prepoznavanje lahko pritegnemo še preskus z opustitvijo primerjalnega *kakor* (dobimo samostalniški dopolnilnik). Če po vsem tem še sprašujemo s *kako* in ugotovimo zvezo kot prislovno določilo načina, storimo enako napako kakor v primerih, ko se zgolj z vprašanjem *kako* sprašujemo po kateremkoli dopolnilniku. Zdi se, da gre pri zvezah s *kakor* za prislovno določilo načina v primerih, ko zveza razvija drugo prislovno določilo načina.

5.7 Vprašanje dopolnilnika — stavka lahko na tem mestu zaradi obširne problematike samo nakažemo. Na prvi pogled se je mogoče odločiti za razlago z dopolnilnikom v primeru: (34) *Kakor da je zamišljena*, je rekla polglasno. (Pregelj) Če bi opustili *da in je*, bi dobili pridevniški dopolnilnik s *kakor*. Pri pretvorbenem postopku vstavljanja skladniškega stavka v osnovnega v tem primeru znamenja stavčne samostojnosti niso bila odstranjena.

Težje je določiti dopolnilniško vrednost stavka, ki ga uvaža *kakor*, v primeru: (35) *Kakor da sem že izgrešil smer*, v dalji ne vidim več odrešitve — — (Kosovel). Stavčno zvezo (*kakor da* — —) imamo lahko za stavčno izraženo povedkovo določilo skladniškega stavka [|CS| Meni je, kakor da sem že izgrešil smer.] Vcepitev v osnovni stavek je mogoča na začetku in na koncu, prav to pa govori zoper morebitne drugačne razlage primera (ev. kot priredni odnos in podobno). Za preskus je tudi mogoča zamenjava dopolnilniškega stavka s pridevnikom *izgubljen* ali z zvezo *brez smeri*: prislovni *izgubljeno* bi vsebine ne zajel ustrezno.

Dopolnilniški je tudi podredni stavek, ki ga uvaža časovni veznik *ko*: (36) Le poglej ga dobro, *ko pride*. (Pregelj) Zgradba osnovnega stavka kaže vse značilnosti stavka z dopolnilnikom: časovni odvisnik stoji namesto deležnika prihodnjega časa, ki ga slovenščina nima. Podredni stavek pa bi vsekakor morali prišteti k prislovnim časovnim odvisnikom, če ne bi bilo zaimka *ga*, ki ni obvezen člen stavčne zgradbe (tudi brez zaimka *ga* bi bil stavek iz sobesedila razumljiv in pravilen). Zanimivo je, da pri stavkih dopolnilnikih ne velja pripomba o omejitvi uvrstitvenih možnosti, če dopolnilnik dopolnjuje skladenjski samostalniški, ki ni v vlogi osebk.

5.8 Kakor prišteva češko jezikoslovje .k francoskim konstrukcijam prosti samostalniški dopolnilnik, tako ima slovensko jezikoslovje za romanske (ki jim pa ne določi vloge) nekatere zveze, ki so posebej značilne kot stilemi v besedni umetnosti moderne. Kakor vse dopolnilnike je bilo mogoče tudi te poljubno razvrščati v povedi, čeprav so primeri začetnega položaja sorazmerno redki:

(37) *Hanca se je napotila po svetu, oči vroče in bolne od solza, v srcu sram in težko bridkost.* (Cankar)

(38) *Šel je, roke v žepu, hrbet globoko upognjen* — — (Cankar)

(39) *Spitek in orv pod pazduho* je hodil z lahkimi koraki po mokri cesti. (Cankar)

(40) *Sončne žarke v laseh, plamene v očeh* so šli svojo svetlo pot. (Župančič)

Razlaga francoske stave predpostavlja opustitev oblike glagola *imeti* (v osebni obliki, preko pretvorbe v stavek z zamišljenim deležnikom glagola *imeti*) in nato vcepitev vseh določil skladniškega stavka v osnovni stavek. Posebnost tega postopka je v tem, da sta vcepljena tako predmet kakor obvezni dopolnilnik skladiškega stavka: (38) |CS| *Hrbet* je imel (on) *globoko upognjen*. Ta romanski dopolnilnik je tako sam sestavljen iz dopolnilniških zvez in s tem učinkuje zgoščevalno kar dvakrat!

5.9 Za domače dopolnilniške oblike iz skladniških stavkov z glagolom *imeti* pa je značilna nadaljnja pretvorbena stopnja: njen rezultat je predložna zveza (predlog *z*, če je bil stavek zanikan — *brez*). V izročilu jo pogosto zamenjujemo s prislovnim določilom okoliščin, pretvorbena analiza pa opozarja, da predložna zveza dopolnjuje predikacijsko sintagmo v celoti in ne samo povedek. Primer:

(39) *Zaspala je s solzami* — — (Kosmač) — (40) — — je vihrala po hodnikih *s splašenim pogledom*. (Pregelj) — (41) *Kot brez besed* stojim, *brez belih, svetlih sanj*. (Kosovel)

Naše gradivo kaže pretežno na neprehodne glagole oziroma glagole, pri katerih te vrste predložnih zvez v vlogi dopolnilnika ni zavoljo rekcije, kakor npr. pri glagolu: *smešiti koga s čim, obdarovati koga s čim* itd. Pretvorbni postopek predpostavlja tele skladniške stavke: (39) |CS| (Ona) je imela solze. — (Ona) (je) *s solzami*. Primer je različica pridevniškega dopolnilnika:

— — je *solzna* pogledala — — (Pregelj).

Pri predlogu *brez* poteka pretvorba takole: (41) |CS| (Jaz) kot da nimam besed. — (Jaz) (sem) *kot brez besed*.

6. Dopolnilniki so večkrat priredno povezani. Znana figura iz Cankarjeve proze vsebuje vrsto dopolnilnikov različnih tipov: (42) — — je šel *sključen, z omahujočim korakom, kakor v sanjah blodeč*. (Cankar)

Vprašanje je, ali so priredno povezani tudi dopolnilniki s prislovnimi določili načina: zdi se, da premor med njimi, če si sledijo v zapovrstju, ne pomeni zmeraj asindetične povezave: (43) V megli, ki je vstajala iz močvirja počasi, *bela in težka*. (Cankar) Dopolnilnik *bela in težka* bi lahko brez spremembe strukture premaknili na druga mesta v stavku.

7. K dopolnilniški problematiki spada še vprašanje razvezovanja dopolnilnikov, ki jih je treba kot polstavke nasploh razumeti tudi z dodatnimi pomenskimi odtenki podrednih pomenskih kategorij. Razvezave te vrste so seveda neobvezne in jih je razumeti iz sobesedila: (44) — — in pustila Juriju siroti na glavi, naj ju *samski redi* in odgoji. (Pregelj) Ta dopolnilnik ima lahko dodatni pomen vzročnega. Take razvezave z dodatnim pomenom so pri samostalniških dopolnilnikih pogostejše kakor pri pridevniških.

8. Ob zaključku se postavlja vprašanje, ali je s to razpravo kategorija dopolnilnika v slovenščini opisana. Razumljivo je, da je vrsta primerov ostala nepojasnjenih, zlasti številne predložne zveze (na primer *v + sam. 5. skl.*, prim 2.11), posebej pa bo treba razložiti tudi dopolnilnik nedoločnik: Videl ga je *prihajati*. — Videl ga je, *kako je prihajal*. — Videl ga je *prihajajočega*.

Odprto vprašanje je tudi, ali se dopolnilniki pojavljajo ob vseh glagolih (kar je teoretično možno) — ali se pogostejše pojavljajo ob posebnih pomenskih skupinah glagolov, kakor sem to med razpravljanjem nakazala. Za stilistiko bo posebej pomembno vprašanje, kako izrabljajo dopolnilnik pisci v posameznih slogovnih obdobjih, kakšna je torej njegova stilemska vrednost. Objavljeno gradivo in razlaga naj bosta spodbuda za nadaljnje raziskovanje.

Zusammenfassung

DIE PRÄDIKATSERGÄNZUNG (DAS PRÄDIKATSATTRIBUT) IN DER SLOVENISCHEN SYNTAX

In der vorliegenden Abhandlung wird die erwähnte Problematik in der slovenischen grammatischen Überlieferung behandelt und mit interessanten Ergebnissen vor allem der tschechischen Sprachtheorie ergänzt, es wird der Terminus Prädikatergänzung gegenüber dem Terminus Prädikatsattribut begründet; auf dieser Grundlage werden auch die bisher behandelten Arten von Prädikatergänzungen mit neuen ergänzt. Dabei findet wenn nur möglich das einfache Transformationsverfahren Verwendung, das die Veranschaulichung der stufenweisen Determinierung durch das Prädikatsattribut ermöglicht.

Das Material entstammt vorwiegend der Sprache der Kunst, der Grund dafür ist vor allem in der Tatsache zu suchen, daß in dieser Sprache dieser Form die Rolle eines natürlichen Kondensators zufällt, weshalb sie verhältnismäßig häufig vorkommt.

Die Abhandlung befaßt sich eingehender auch mit dem Problem der Wortfolge und berührt auch die graphische Darstellung der bei der Prädikatergänzung üblichen Pausen.